Ніхто з дорослих не повинен був знати. Інакше б нас не пустили. Адже немало хлопців постраждали на цьому. Миколку Звягіна взагалі вбили. Вони ж не люди, їм до рук не потрапляй. Навіть не хрестяться. Одне слово — столичники.

Ми пішли утрьох. Едик Брюхий — він хоч і високий, дорослий, але мов муха, по будь-якій стіні залізе. А так — псих. І Світлана Геворкян. Тільки Геворкян не її прізвище, а назване. А потім, коли й Геворкяна вбили, вона все одно Геворкян зосталась. Вона може будь-який замок одкрити. Нарешті я. Мене покликали, бо мене тварини люблять. У кожного свій талант. У мене талант до тварин, бо я їх люблю.

Ці столичники мешкають далеко в тилу. Вони гендлярі кляті. їх наша боротьба за щастя людства не обходить. Вони жеруть м'ясо й курей. Глухий казав, що раніше в Столиці людей було багато. І всі — підлотники. Столиці нема, а вони, наче Світланка Геворкян,— із старим прізвищем. Смішно.

Мені іноді дивно й противно: яке право мають жити на світі люди, позбавлені високих ідеалів? Не готові пожертвувати своїм життям заради них? Я з дитинства так вихований. Я здатен пожертвувати життям заради щастя людства. А чим можуть похвалитися ці столичники?

Ми пішли ввечері, в повний місяць, аби краще бачити шлях. Мотузи, намордники, всіляке добро взяли в клубі. А ножі у нас власні. Нам, вважай, пощастило. Хтось забув у клубі саме стільки мотузів і всіляких речей, які нам знадобляться. І не зачинив клуб на ніч. Я сказав про це Едикові, а він дав мені потиличник. А Світлана Геворкян, яка молодша за Едика, почала реготати. Едик і їй врізав, бо треба було зберігати цілковиту тишу й таємницю, а то хтось із дорослих побачить нас, і потім відшмагають на площі. Та ми вважали, що не лише в дорослих є високі ідеали, а й у нас, підлітків, теж є високі ідеали. От ми й пішли.

Ми підійшли до кінця селища. Тут треба бути особливо обережними, поки будемо пролізати крізь лаз, зроблений давно й досі не розкритий прикордонниками, нас легко можуть помітити і тоді — навіть лячно подумати, що з нами зроблять!

Але нам знову пощастило. Біля воріт нікого не було, і самі ворота були відкриті.

Ми стояли і дивилися, не вірячи у своє щастя.

— Ходімо,— сказав нарешті Едик.

— А прикордонники де? — спитав я дурним голосом.

— А прикордонники у префектурі на весіллі гуляють,— сказала Геворкян.— Запросили їх, отже гуляють.

— А ти раніше знала? — спитав я.

— Ні, раніше я не знала, а то сказала б.

— І ти не знав? — поцікавився я в Едика.

Він навіть розізлився:

— Ти що, допитувати сюди прийшов? От служитимеш у комендатурі, тоді й допитуй.

Не подобалися мені ці відкриті ворота. Ворота треба охороняти. Нас із дитячого садка вчили: кордон на замку!

А тут — пішли на весілля й замок із собою взяли.

Я прислухався — здалеку долинала музика. 1 наче співали.

Едик пішов першим. Він старший, так і треба.

Потім Світланка. Я, як найменший, останнім. Я тил прикривав.

У мене було відчуття — я шкірою чув, що за нами стежать. Від сторожки чи з траншеї. І зараз вліплять нам по кулі в зад... Тут мої нерви не витримали. Я вигукнув — сам не знаю, як це сталося, та я крикнув:

— Лягай!

І сам не ліг, а побіг уперед. Й інші побігли. А ззаду почалася стрілянина. Наче вони сиділи в засідці, чекали, що ми вчинимо, а тоді оговтались.

Ми добігли до черемхи.

Трасуючі кулі йшли високо над головами. Ми забилися глибоко в кущі і зачаїлися, поки не припиниться стрілянина. Але вона не вщухала — з іншої сторони теж відповідали. Загавкали градобійні гармати. Ми лежали на траві, й Едик мене лаяв. Тільки я не розумів, чому він лає мене.

— Бони все одно нас підстерігали,— казав я.— Коли б ми не побігли, вони б нас, наче ховрахів, перестріляли. А ми побігли, от вони й не встигли.

— Звідки ти взяв, що вони хотіли стріляти? — спитала Світлана.— А може, вони й не хотіли.— Вона скулилась, на коліна натягла мішковину — лише воронячий ніс назовні.

— Не кажи дурниць,— просичав Ерик.— Звичайно ж, вони хотіли, але нам треба було ще трохи пройти, а потім ми побігли б — я так хотів наказати.

— От би й наказував.

Ми лежали на землі, вона була холодна. Трава тільки пробивалася, листочки на черемсі були маленькі й зелені, мов клопи-мутанти. Коли тут розбрунькуються квіти, то з обох сторін ночами сюди повзатимуть мисливці за квітами. Хоча життя й сволочне, та все одно деяким людям хочеться квітів, і вони ладні за них платити, а деякі своїм жінкам носять. Тільки багато на цій операції гинуло. Бо снайпери з обох сторін за ними полювали. Іноді смішно буває: чоловік нарвав букет, повзе до своїх, усміхається, радий. Тут його наш снайпер візьме й пристрелить. Він корячкує на нічийній смузі, а квіти йому вже не потрібні. Така ось філософія, як казав мій сусіда Раушенбах, старший сміттяр.

Набігли хмари, вони закривали Місяць, який піднявся вже високо. Нам треба було взяти правіше — прямий шлях був зовсім відкритий і прострілювався. Його використовували лише тоді, коли проходили офіційні делегації чи торгові каравани. З перепустками. А нас хто охоронятиме? Нас пристрелять і кинуть смердіти.

Ми спустилися у вибалок, де під ногами рипіли іржаві бляшанки та сучки, а то шелестів папір — та все достойне із цього смітника вже вигребли. Отже, можна було навіть не дивитися під ноги.

Столичники теж знали про цей вибалок, та ходили сюди зрідка, бо в ньому висока радіація. Чи то зі звалища, чи то якийсь осколок залетів од Братської війни, коли слов'яни штурмували Старий вал і скинули туди — самі знаєте що. Але ми швидко пробігли — якщо швидко біжиш, радіація не встигає приклеїтись.

Там далі, під самим їхнім парканом, невеличкий став — чи велика калюжа, як хочеш, так і називай. Та нам до неї потикатися не можна — там вода отруєна, один хлопець із нашого класу туди утрапив, до пояса, я його в лікарні відвідував — шкіри за пухирями не видно, йому ноги відрізали, та він все одно помер. Ці столичники про калюжу знають, ще б пак — не знати: вони від неї бетонними плитами у три поверхи відгородились. От у цьому й була наша хитрість. Треба було пройти по самісінькому краю калюжі, а потім здертися на стіну з бетонних брил — її ніхто не охороняв. Ми все точно розрахували — адже дощів не було уже місяць, рівень води в калюжі на метр упав, ходи навкруги — не хочу. А ці столичники тупі, що їм бракує через стінку поглянути — ні, сидять у теплі, п'яти чухають.

Ми пробігли, пригинаючися, круг калюжі. Тхнуло від неї бридотно.

У Едика мотуз із собою — він здерся на стіну, мотуз укріпив нагорі — і зник. Я Світланку підсадив, а потім сам за нею поліз.

На гребені стіни я затримався — ризикнув. Мені завжди дуже цікаво дивитися на інші країни. Хоч і в темряві.

У столичників усього більше, ніж у нас,— у цьому головна несправедливість. У них і будинки є, старі ще, довоєнні, в яких можна мешкати. Будувати нічого не треба. 1 людей у них більше — всього у цих мерзотників більше! Розумієте, як це погано, коли хтось має все — і житло, і хліб, а вони ще над тваринами знущаються, а ми поруч — голодні, до школи нема в чім ходити, та терпимо і віримо у світле майбутнє. Не те що деякі.

Я дивився згори вдалечінь і при світлі Місяця бачив дерева, паркани, дороги і справжні камінні будинки оддалік. В деяких вікнах навіть горіло світло — вони можуть уночі запалювати світло!

Нам доводиться створювати мобільні бригади економії, аби виявляти тих, хто запалює світло,— віднімати у них свічки й лампи, бо світло потрібне в школі та лікарні.

— Гей,— пошепки вигукнув знизу Едик.— Ти хочеш усіх сюди приманити? Чого висунувся?

Я не став пояснювати, бо Едик — не дуже цікава людина. Він фізично розвинутий, але розумово йому ще треба підростати.

Я зістрибнув зі стінки. Світлана сиділа на землі, терла ногу. Чорне, туге, кільцями волосся блищало під Місяцем.

— Не розтягла? — спитав я.

— Ні,— мовила вона,— тільки забила.

— А то гляди,— сказав Едик,— ми тебе зараз назад можемо перекинути. Потім пізно буде.

— Пусте,— відказала Світлана,— потерплю.

Вона — людина свідома, справжня скаутка. Коли вирішила залишитись — отже, не зрадить.

Ми пішли до їхнього міста, перебігаючи від дерева до дерева, завмираючи перед галявами, лякаючися крику сови і ховаючись за рогом руйновища. Ми своєчасно почули, як іде прикордонний патруль, і залягли. Вони нас не помітили.

Бачити їх мені було лячно та неприємно. Як тарганів. Це ми, бідні, одягаємося хто у що, а в їхніх прикордонників форма однакова, зелені мундири, зла не вистачає, та ще червоні зірки на кашкетах. Коли б сам

стільки разів не бачив, ніколи б не повірив. От на кого ми, юні скаути, зведемо наші кулаки!

Світлана зачаїлася, наче миша, і часто дихала. Інша б ніколи не пішла на таку справу. А вона пішла. Вчора ми у нас у дворі сиділи, а Олександр Митрофанович згадував, як сам на таку справу ходив, ще років двадцять тому. Він і підказав: "Коли б я зараз пішов, неодмінно взяв би Світлану, вірменочку. У неї не руки, а викрутки: будь-який замок нігтем візьме — феномен природи". Олександр Митрофанович сказав нам, що в його часи такі походи, як він висловився — наскоки, до столичників теж суворо заборонялися. Адже наше керівництво свято цінує кожну людину. Недарма нас у школі вчили, що всі військові перемоги не варті і сльози дитини, як писав Достоєвський. Але ж дорослим не потрапити в самісіньке серце країни столичників, не дістатися до розплідника — так його охороняють! А ми, хлопці й дівчата, можемо. І ми хочемо принести користь дорослим, своєму селищу, своїй невеличкій демократичній державі, оточеній тоталітарними режимами. І якщо ми можемо здійснити гуманну акцію, це — добра традиція. Я вже зараз забув, які слова говорив Олександр Митрофанович, а які — ми. Ми почувалися з ним рівними, хоча він — член селищної ради, вуса звисають нижче підборіддя, і при цьому він начальник прикордонників. Бувають такі щирі розмови! Він нам по секрету порадив іти під час другої сторожі, сказав, що тоді прикордонники не такі пильні. Наче сам не був прикордонником. Та я розумів: адже з нами він знову став підлітком, сміливим розвідником...

Ми не могли просто пройти до розплідника. Не тому, що боялись, але на шляху були казарми їхніх дружинників. Довелося брати праворуч, у кущі, де земля світилася зеленими плямами — там теж була радіоактивність, але яка і чому — ніхто не знав. Столичники туди не ходили, а ми — лише в крайньому разі. Я тут взагалі не був, тільки Едик, каже, ходив, але забув, і ми йшли за папірцем, де було намальовано маршрут — Олександр Митрофанович намалював. Він сказав, щоб на зелені плями не наступати — але взагалі-то нічого страшного, там радіація локальна. Потім ми побачили дохлих пацюків. Вони валялися

біля зеленої плями. Може, вони зовсім через іншу причину поздихали. Та ми все одно побігли швидше, а Світлана спитала:

— У тебе в грудях не коле?

— Ще не коле,— обережно відказав я.

— Наступного разу треба роздобути бронежилет,— сказав Едик. У нього завжди дурні ідеї.

— І на вуха каструлю,— мовила Світланка.

Праворуч починався паркан. За парканом була їхня промислова зона. Сюди якось наші командос ходили, по запчастини. Тільки не повернулися. А ці недолюдки потім, днів через три, нам катапультою ящик перекинули, з їхніми головами. Ось до якої мерзоти вони дійшли!

Вздовж паркану ми йшли хвилин із п'ятнадцять. Я подумав: може, не треба було саме розплідник вибирати — могли б інший подвиг учинити. Надто вже довго вертатися...

Паркан кінчився, і нам лишалося перетнути центральний майдан. Посеред майдану стояв величезний монумент, із заліза, а може, каменю — рука вперед, на постаменті написано "Ленін". Тільки голови немає. Ще минулої революції відбили. Мені про цей пам'ятник багато разів розповідали. Я навіть знав, що столичники з кимось в Узбекистані змовилися — там голова підходяща є, хочуть поміняти на капусту.

Біля монумента стояв вартовий з автоматом. Не підірвеш і навіть не замажеш. А кортить. Ми в принципі проти ідолів. Це недемократично.

Ми подивилися на пам'ятник — видовище дивне, хоча вони, певне, звикли. Тепер нам іти донизу, праворуч і знову донизу...

Ми проходили зовсім поруч із житловим будинком.

— Жаль, гранат не прихопили,— мовив Едик.

— А куди кидати? — спитала Світлана.

Едик зупинився. Із схилу було видно, що діється в кімнатах, де горіло світло. В одній виднілася стінка, пофарбована в зелений колір, на якій висіла картина. На ній наче був ліс. Чи щось схоже. Може, водорості. А біля вікна сидів чоловік і тримав книжку. Я, звичайно, бачив книжки, але у нас кепсько з книжками. Одна є в школі та ще дві чи три по домівках. В іншому вікні стояли обличчям одне до одного чоловік та жінка. І розмовляли. Вони все зближалися, розмовляючи, а згодом почали обніматись.

— Я в них каменем пожбурю,— мовив Едик.— Соромите!

— Ходім,— сказала Світлана.— Може, їм так подбається.

— От зараз завалю тебе,— кинув Едик,— подивимось, як тобі сподобається.

— Не маленька,— вишкірилася Світлана.— Вже завалювали, і не такі, як ти. Не злякаєш. Тільки зі мною ти — де ляжеш, там і встанеш.

Я не знав, брехала вона чи ні. Мабуть, не брехала — їй уже років тринадцять-чотирнадцять, як мені. Батька в неї нема — хто захистить?

— Ходім, ходім,— сказав Едик.— Ранок скоро. Працювати треба.

Ми спустилися за будинок. Він був якийсь недороблений. Попереду зосталося чотири поверхи, а ззаду — лише два.

І тут ми почули гавкання.

Гавкання линуло з розплідника.

Щоправда, йти виявилося нелегко — шлях пролягав крізь звалище та руїни, а Місяць, мов навмисне, сховався. Я розкривавив коліно, Світлана знову забилась, Едик шипів на нас. Ми вийшли до розплідника коло ріки, від якої несло аміаком. Розплідник був обнесений дротом, ми пішли навкруги.

Ми шукали місце, де легше перелізти.

Олександр Митрофанович казав, що раніше по дротах пропускали струм. Але тепер у них з електрикою кепсько, отож струму може й не бути.

— Стривайте,— сказав Едик.— Нікуди не відходьте.

Він побіг назад, а ми із Світланою дивилися всередину. У розпліднику рядами стояли вольєри, там сиділи собаки. Багато собак, може, сто. Мені, нормальній людині, навіть важко уявити, що стільки собак можна зібрати в одне місце. Деякі собаки гавкали, але нехотя, крізь сон. Нас вони не чули — ми теж не дурні, підходили з підвітряної сторони.

— А де сторожа? — спитав я.

— Мабуть, біля воріт. Багато сторожі не треба,— сказала Світлана.— Навіщо? Вони ж самі собі сторожа. Ти лишень улізь, одразу гавкати почнуть.

— А як же ми їх тоді візьмемо?

— А це вже ваша з Едиком турбота,— мовила Світлана.— Моя справа — відкрити. А ти, Ігорчику, їх умовляй.

— Згода,— сказав я. Не люблю, коли мене Ігорчиком зовуть. Наче малого. Тепер мене Ігорем треба кликати. Вона знає, та дражниться.

І ще мені було неприємно згадувати її слова про те, як її... ну, завалювали! Вона стояла переді мною, така худенька, грива чорних кучерів, мов хмара, очі навіть у темряві блищать. Мені і жаль її, і хочеться зробити з нею так само, як інші. А вона мовила:

— Все ж вони такі нелюди, що жахливо й подумати.

Я кивнув. Не став відповідати. Коли зрозуміло, що нелюди, навіщо говорити. Може, в мене є недоліки, й у Олександра Митрофановича, і в Едика — у всіх є недоліки. Бувають люди кращі й гірші. Але вирощувати собак спеціально, аби потім їх жерти — це лише станичники можуть. Іноді подумаєш, що вони цих створінь, яких ми називаємо друзями людини,— друзями, зрозуміли? — вони їх ріжуть, убивають і їдять, смажать, розумієте, на олії? Та я за це здатен їх голіруч пошматувати! Я на все піду, аби врятувати собак!

Якийсь собака завив. Я подумав, що собаки теж уміють передчувати смерть. Може, цей собака відчув, як його завтра поведуть забивати. У мене навіть сльози проступили в очах.

Почувся шум. Я озирнувся. Повертався Едик. Він тягнув здоровезного дрюка — мабуть, давно запримітив. Молодець Едик, з нього виросте справжній організатор. Керманич людей. Може, він поведе нас до світлого майбуття. Адже має ж воно прийти!

Едик приставив дрюка до стовпа огорожі, вийшло надійно. Потім швидко, він майстер, видряпався нагору, Намагаючись не торкатися горішнього дроту, адже по ньому міг іти струм.

Там, нагорі, він завмер на хвильку, крутячи головою, розмірковуючи, як краще зістрибнути і як поводитися далі. Ми дивилися, завмерши. Навіть собаки облишили гавкати, замовкли, дивилися на нього й очікували. Едик балансував нагорі, над нашими головами, дрюк рипів. Нарешті він одштовхнувся і стрибнув. Я зловив дрюка, який пішов убік, і утримав його. Потім подерлася Світлана, а я — останнім, і мені було важче за всіх, бо мене вже ніхто не міг страхувати. Та нічого, обійшлося. Якщо струм і був у дротах, ми про це так і не довідалися.

Потім ми пішли до вольєрів.

Ми близько не підходили, а полягали на холодну землю, аби не лякати собак, а то розгавкаються, не вгамуєш. Але собаки все одно голосно гавкали, і вартівник пішов до вольєрів, подивитися. Він би нас неодмінно побачив, та коли його постать уже з'явилася в кінці проходу між вольєрів, Світлана прошепотіла:

— Назад!

Виявляється, вона встигла відкрити порожній вольєр, і ми вбігли туди.

Вартівник пройшов зовсім поруч. Це був старий, він кульгав — дурні столичники, що такого вартівника поставили на такий важливий об'єкт. Я поглянув на Едика і зрозумів, що він міркує так само, як я. Можливо, наше завдання полегшиться. І ми спокійно виберемося назад.

Вартівник пішов, а собаки ще трохи погавкали, а потім звикли й замовкли.

— Ігоре,— сказав Едик,— твоя черга. Іди, вибирай, кого із собак візьмемо.

Мене тварини люблять, мабуть, я стану головним ветеринаром. Ніби я знаю їхню мову. Я знаю, що не лише собака чи кішка, навіть курка має власний характер, бувають навіть розумні таргани й дурні павуки. Всі тварини — мов люди. І в них іноді можуть бути ідеали, але ідеали, скажу вам, рабські — ідеали відданості, ідеали слухняності. Але не буває ідеалів свідомої ініціативи.

Світланка й Едик сиділи в порожньому вольєрі, а я пішов уздовж вольєрів, посвистуючи і придивляючись у темряві до собак. Мені достатньо було світла Місяця, аби побачити їхні писки, зазирнути в очі й налагодити з ними гарні стосунки. А то й навпаки — відчути ворожнечу, падлючість, неприязнь.

Голубочки ви мої, подумки казав я, ледь ворушачи губами. Ви навіть не знаєте, від якої жахливої долі я вас зараз порятую, ризикуючи власним життям. Чи ви хочете потрапити до казана, а то й на пательню? Ви знаєте, як ніж м'ясника врізується у собачу горлянку? От і не дізнаєтесь тепер. Щоправда, всіх вас нам із собою за кордон не провести. Та зате ми всіх звільнимо і — біжіть, куди заманеться! Ви зможете тепер жити в лісі, а то й перебратися в іншу країну. Хай живуть вільні собаки всієї Землі!

Я проминув усі вольєри. В кінці глянув на ворота. Біля воріт сидів, скулившись, вартівник — як нам пощастило, що він інвалід. Він сидів біля вогнища, вогнище було маленьке і, мабуть, зовсім не гріло. Я повернувся до друзів.

— Все нормально,— сказав я.— Давай повідки та нашийники.

Повідки та нашийники були мотузяні, саморобні, але й такі підходили. Я вирішив узяти із собою лише тих псів, що були мені симпатичні й показали мені свою симпатію. Вони підуть з нами через кордон. А звичайні, дурні та неприємні— нехай гуляють, як заманеться. Принаймні не втратять життя на пательні.

Ми йшли уздовж вольєрів, Світлана вправно відкривала двері, я заходив усередину й казав собаці гарні слова. Собаки підходили до мене й дозволяли закріпити нашийник — які розумні тварини! Як я їх поважаю!

Ми взяли чотирьох псів. Одного, найбільшого та найрозумнішого, я його назвав Полканом, і ще одну білу хитрющу сучку, Дамочку, поведу я. Світлана й Едик поведуть по одному собаці.

Тих, кого беремо із собою, до нашого щасливого царства, ми вивели з вольєрів. Потім, за командою Едика, Світлана швидко пішла вздовж вольєрів, одкриваючи дверцята. Собаки, наче чекали на цю мить, вистрибували з кліток і гасали територією. Але майже не гавкали, розуміли, що не можна привертати до себе увагу.

Я стояв з нашими, відібраними собаками. Вони теж поводилися сумирно, наче раніше все з нами узгодили.

А Едик пішов до вартівника.

Вартівник уже відчув негаразди. Він підвівся й поглянув у наш бік, прикриваючи очі козирком долоні, наче від цього йому було краще видно. Він міг розгледіти, як територією розплідника гасають собаки, але не міг, старий, уторопати, що воно значить.

— Гей! — гукнув він.— Є хто чужий?

Деякі собаки побігли до нього.

Старий вагався. Він видобув із кишені свисток, підніс його до рота, але не свистів. Я розумів — ця людина боялася здатися смішною. Він хотів спершу розібратися, що ж трапилось.

І ось ця нерішучість його і згубила.

Едик вийшов до нього з-за вольєрів. І пішов спокійно, ніби так і треба. І старий все ще не свистів.

— Зачекай,— мовив Едик.— Запалити нема?

— Що? — здивувався старий.

Едик був зовсім близько.

— Я ж тобі людською мовою кажу! — вимовив він роздратованим голосом.— Дай тютюну!

— Який тютюн? Ти як сюди потрапив? Ти що за один?

Старий почав було піднімати гвинтівку, дивно якось піднімав, наче хотів штовхнути дулом Едика, та Едик стрибнув уперед і всадив перо старому між ребра. Той закашляв, чомусь заскиглив, почав повторювати: "За що, га? За що, синку?" Едик ще раз його різонув — по шиї,— Світлана відвернулася, не хотіла дивитись. Олександр Митрофанович завжди нас учить— не відвертайся, навіть коли тобі неприємно. Треба дивитися правді у вічі. Старий затих, а Світлана пішла далі уздовж вольєрів, одкриваючи їх, собаки вчули запах крові, деякі гарчали, а інші бігли до старого і злизували кров, якої багато натекло з нього, навіть дивно, як багато в ньому вміщалося крові.

Едик відкрив ворота, й деякі собаки побігли геть, наче ждали, коли можна буде вийти на волю. Полкан натягнув мотуз, Дамочка скимліла. Загула сирена — мабуть, була зв'язана з воротами.

— Досить, Світлано! — вигукнув Едик.— Тікаймо!

Він ухопив одного із собак, Світлана теж узяла собаку, й ми помчали, ми утрьох і чотири собаки.

— Гей! — закричав я. У мене був відмінний настрій.— Гей! Не буде вам собачих котлет, гицелі кляті!

Повз нас пробігали собаки, деякі не знали, куди бігти — вони поспішали вперед, а потім вертались. Я подумав, що чимало знову повернуться у розплідник, до своїх годівниць. І мені зробилося гірко. Стараєшся, стараєшся, працюєш для інших, життям, можна вважати, ризикуєш, а раби завжди біжать назад до годівниці, розумієте?

Нагорі, біля будинків, там, де стояв їхній монумент без голови, але з простягнутою рукою, почулися кроки, там заблимали очі ліхтарів.

Ми побігли, огинаючи місто, відразу потрапили в якісь хащі — у нас же не було схеми на повернення такою дорогою. Не продумали.

Кущі були якісь колючі, трава суха, гілки під ногами, ноги розповзаються.

Собаки рвалися з мотузів, їм не подобалось. Я біг, пробивався крізь кущі і все умовляв їх, аби потерпіли — адже ми ведемо їх до порятунку, розуміти треба! Попереду простромлювався крізь кущі Едик. Ззаду по моїх слідах — Світлана.

— Стій! — вигукнув я.— Попереду вогонь!

І справді — замиготів ліхтарик, потім ще один.

Ми звернули ще нижче, ще далі від міста.

Почалося болото, під ногами хлюпотіло, собаки зовсім розлютилися, вони тягли кудись, але не назад. 1 я подумав — може, вони знають? Дурна думка, вони ж не знали, де кордон. Але я послухався їх і побіг праворуч — та й не міг я зупинитися, Полкан був дужчий за мене, а з Дамочкою — тим паче.

— Світланко! — вигукнув я.— За мною!

Де Едик — я не бачив. Мені здавалося, що ті, хто за нами женеться, вже поруч, чути, як тріскотять сучки.

І тут ми вибігли на вологу дорогу, у коліях — вода, але дорога тверда — не те що болото, яке не тримає. Я зупинився перевести подих. І тут-таки почув дихання Світлани. Вона не відстала. І собаку не випустила. Молодчина.

Ми стояли на дорозі, а далі за дорогою підводився очерет, ледь погойдувався над холодною водою, що світилася. Світло у води було негарне, небезпечне. Полкан завив і потягнув дорогою вперед. Ми пішли. Я хотів погукати Едика, але Світлана вгадала й заборонила: сказала, що відчуває столичників — вони близько, лише до дороги не підходять, бо тут усе заражене.

— Ну й біс із ним, що заражене,— мовив я.— Краще заразитися, ніж чекати, коли тебе застрелять.

Світлана не сперечалася. Собаки підвивали. Ми бігли дорогою, попереду почулися крики, потім постріли. Ми зупинились і не знали, куди нам бігти далі.

Назустріч дорогою чеберяв, накульгуючи, собака з мотузом на шиї — я його впізнав, це був собака, якого я віддав Едикові. Отже, він його відпустив. Отже, йому зле.

Може, Едика схопили? Без нього важко буде втекти.

Далі ми зі Світланою пішли обережно, поволі, собаки затихли, не смикалися, лише той, якого раніше вів Едик, зник.

Ми пройшли кроків сто, не менше. На наше щастя, знову набігли хмари, і Місяць, що вже спустився до верхівок дерев, перестав світити. І коли ми проходили повз обгорілі руйновища якоїсь будівлі, я почув голос Едика:

— Ігоре, Ігорчику...

Світлана першою побігла до обгорілих руйновищ, тягнучи на мотузі собаку. Собака опирався. Тоді я перехопив мотуз, а Світлана витягла із руйновищ Едика. Вона худа, жилава, а Едик тільки здається великим, а насправді він кістлявий, а на кістках нічого нема. Тому й куля, коли вдарила йому по кістці руки, пішла рикошетом. І навіть крові було небагато — чого він ховався, незрозуміло, мабуть, ізлякався.

— Ти чому собаку відпустив? — спитав я.— Нічого тобі довірити не можна.

— Я ледь не загинув,— сказав Едик,— мене ж поранена

— Пусте, ходімо,— сказав я. Якщо він поранений і сам це визнав, виходить, я тепер головний. Це не поясниш, це як закон. Всі виконують. Головного поранило, командує наступний. От і все.

І Едик одразу мені підкорився. Лише попросив, щоб Світлана перев'язала його. Мені було жаль часу — тим паче, що поранення було незначним, але Світлана погодилась, а я тримав собак. Від води йшов газ, що світився, від нього паморочилося в голові. Скоріше б ізвідси вибратися, тільки шлях незрозумілий. Позаду знову крики, ліхтарі — біжать. Але біжать не дорогою, а вгорі, схилом. Я розумію чому — ця зона небезпечна, вони сюди не поткнуться, столичники-посмітюхи!

Ми, мабуть, іще години три вибирались і вийшли далеко від бетонної стіни. Але там на порожньому місці кордону не перетнеш. Ми дісталися стіни, полягали біля неї й почали відпочивати. Очі мої зовсім до темряви

звикли, я бачив, мов кішка. Світлані нервовий собака дістався, все скавучить і скавучить. Ми помінялися, аби Світлані полегшало,— я їй Дамочку віддав, а нервового взяв собі. Едикові я собаку давати не став — він одного загубив. А Едик не став брати, бо він був поранений.

Ми сиділи під бетонною стіною і чекали, коли столичники зовсім заспокояться. А ці падлюки ніяк не заспокоювалися. Мабуть, дуже ми їх образили, коли собак випустили.

— Без котлет залишили! — прошепотів я і засміявся.

Уздовж кордону переблимувалися ліхтарики, іноді черга трасуючих куль перетинала небо.

— Не дійду я,— сказала Світлана.— Ніяких сил не лишилося.

— Вже займається ранок,— мовив Едик.— Може, нам пересидіти десь у кущах до наступної ночі?

— Дурень,— сказав я.— Як ти пересидиш? А собаки?

— Кинемо собак, га? — Едик сильно боявся. Він уже не був головним і навіть старшим перестав бути.

— Ну як так можна казати? — сказала Світлана слабеньким голосом. — Ми стільки ж перенесли, звільнили тварин, найкращих, найрозумніших Ігорчик звільнив, з нами взяв. А ти хочеш, аби їх на котлети? Ти зовсім не віриш в ідеали.

— Жерти хочеться,— сказав Едик,— а ти з ідеалами.

Такі слова мене навіть здивували. Раніше Едик зовсім по-іншому виступав. Він казав, що стане демократом.

— Час,— мовив я.— Ніби туман трохи пішов.

— Може, зачекаємо, поки погустішає? — спитала Світлана.

— Не погустішає.

— Ви йдіть,— сказав Едик,— а я тут пересиджу. Я поранений.

— А це бачиш? — Я витяг перо й показав йому. Полкан загарчав на Едика. Собаки мене відчувають і люблять.

Едик, звичайно, пішов. Тільки я наказав йому замикати, а він, тільки-но ми вийшли до озерця, звідки треба перебігти до черемхового гаю, злякався і побіг першим. Я ждав на це, та сподівався, що цей хлопець так не злякається. А він побіг одкрито — треба було обережно, криючись, а він побіг одкрито. І його побачили. Й одразу ж почали стріляти — наче ждали, що ми біля калюжі, біля бетонної стіни переходитимемо.

З нашої сторони теж почали стріляти, а Едик загукав:

— Я свій! Ми свої, не стріляйте! — Він стрибав, ніби коник.

— Біжи! — крикнув я Світлані. А сам навіть не міг зупинитися й поглянути, як там вона — собаки так сильно тягнули мене, навіть скавучали від жаху — видать, не хотілося їм лишатись у столичників. Над землею стелився туман, собаки, здавалося, пливли по ньому — ніг не видно, навколо траси куль, я лечу, мов у сні. Потім іззаду Світлана закричала. Я хотів повернутись, але собаки не дали, і я не міг руки від мотузів вивільнити — обидві руки були обмотані мотузом, щоб міцніше собак тримати. Так вони мене й потягли.

Я почав гукати:

— Едику, стій! Едику, вернися! Не кидай Світлану! Едику!

А він ще дужче припустив.

Так ми й уломилися на нашу сторону — там уже наші стояли, чекали. Й Олександр Митрофанович з висячими вусами, і змінний комендант. І дядько Паша. І Світланчина матір. Світланчина матір як узнала, почала рватись, аби Світлану шукати — може, ще жива. Та її скрутили, щоб не чинила глупства. Вже благословлялося на світ, іти на нейтральну — самогубство. Я як сів на землю, так мене почало трусити, а Едик нічого, оклигав і почав доповідати, що ми порушили закон і пішли до столичників, але все ж учинили це не з хуліганських міркувань, а щоб звільнити чотириногих створінь. Й він нами командував, і готовий нести відповідальність. А мені здавалося, що я його так вправно спростовую і пояснюю, як було насправді, але тут нас повели в льох, бо ми були покараними за нелегальний перетин кордону. Ми сиділи в льоху, а собак поки прив'язали іззовні. І Дамочка теж прибігла, мабуть, її Світлана відпустила.

Світланчина мати того ранку, як мені потім хлопці розповіли, все ж таки втекла, пішла шукати Світлану. І знайшла. Її, виявляється, поранило в ногу, вони її наздогнали і зґвалтували, а потім задушили. Це такі люди — їм немає прощення. Але їх багато, більше за нас. А ми у них собак украли й повипускали. Без котлет зоставили.

Світланчина мати потім збожеволіла. Не знаю, що з нею сталося.

А нас, звичайно, випустили. Я вже тоді здогадався, а до чого не додумався, Едик мені сам розповів, що весь наш похід Едик від самого початку обговорював з Олександром Митрофановичем і дядьком Пашею. І мотузи були підготовлені наперед, і навіть ворота відкрили — тільки я, дурень, не знав. Від цього, як пояснив мені Едик, наш вчинок гіршим не став, бо він благородний. І ми теж благородні. Але ж не можна, щоб

отличники дізналися, що наша рада дозволяє ходити за кордон на пограбунки.

Без Світлани я трохи скучав. Собаки зостались у мене. Едика я бачив зрідка, його взяли до міліції, він буде значною людиною. А мені дали кімнату, мені й собакам.

Дамочка і Нервова — вони дуже звичайні собаки, нічого цікавого. Нервова невдовзі здохла, а Дамочку взяла до себе дружина полковника. Я навіть порадів, бо Дамочка була вагітна, у неї мали народитися цуценята, а мені з ними ніколи час марнувати. Мине багато місяців, доки цуценя навчиться розуміти тебе краще, ніж люди.

Полкан розумів мене краще за людей.

Він був моїм другом. Іноді я дивився на його міцні ноги, на весело настовбурчений хвіст, на насмішкуваті карі очі й радів, що мій пес не був принижений — не зжерли його столичники. Із столичниками війни не було — ми тоді з татарами воювали, які з-за Оки зробили наскок, дуже багатьох побили. Потім були тривалі дощі. Спершу отруйні, потім радіоактивні — багато хворіло, ми з Полканом майже не виходили на вулицю. Якось у ті дні до мене завітав Едик, він навчається у школі міліції, живе там в інтернаті. Він геть полисів, і це в шістнадцять років! І жовтий. Але він сміється й каже, що його ще на два роки вистачить, і він за цих два роки столичникам хвости понакручує! Тільки він нічого їм не накрутить, бо він боягуз. І столичників боїться, і померти боїться. Такий характер.

Потім прийшла осінь. Ми часто гуляли з Полканом. Він усе розумів без слів. Наприклад, якщо я брав дрючок і кидав його, Полкан біг за дрючком точно за прямою лінією і зупинявся й чекав, коли я накажу: "Неси назад!" Дуже кумедний він був, коли спав разом зі мною на підстилці, він мене зігрівав, у нього була чудова шерсть. На початку вересня приходила моя мати, вона отримала дозвіл підстригти мого

Полкана. Полкан дивувався, навіщо його підстригають. А мати згодом із його шерсті зв'язала мені светр. І Полкан весь час нюхав цей светр і не розумів, хоч і розумний, що тепер я — все одно як він. А ще шостого серпня я купатися ходив, пірнув і ногою втрапив у моток дроту, і не міг виборсатись. Як мене Полкан витяг — не уявляю! Шкіру з ноги здер — витяг. Людині такого не зробити. А він мене любив. Як і я любив його. Вже зробилося холодніше, пішли дощі, а ми з Полканом навчалися важкий рюкзак носити — я йому пояснив, що ми з ним підемо взимку в похід — далеко-далеко, за ліс, там їдва немає. Полкан усміхався.

Сьомого жовтня я прокинувся через те, що прийшов Олександр Митрофанович. Пес знав його і не гарчав, лежав біля мене, простягнувшись уздовж — і був довший за мене.

— Ну й вимахали ви з літа! — сказав Олександр Митрофанович. У нього якась дитяча довірлива усмішка. Полкан усміхнувся йому у відповідь.

— Він зовсім великим зробився,— сказав я.

— У мене до вас прохання, хлопці,— мовив Олександр Митрофанович,— ви мені допоможете?

— Допоможемо, Полкане? — спитав я, підводячись.

Полкан обережно гавкнув. Він погоджувався.

— Ти мусиш визнати,— сказав Олександр Митрофанович,— що ми порятували тебе від долі, гіршої за смерть. І самі ризикували при цьому життям.

Полкан слухав, схиливши голову набік, він усе розумів.

— І ти, мабуть, зрозумів, що, на відміну від столичників, нашим життям керують високі ідеали,— промовив Олександр Митрофанович і смикнув себе за вуса, наче доїв.

Мені здалося, що Полкан кивнув. Я притиснувся щокою до його теплої кучматої голови.

— Він усе розуміє,— засміявся я.— Ми з ним чимало разів говорили на цю тему.

— Ну й молодці,— сказав Олександр Митрофанович.— Давай-но поснідаємо та й підемо?

За годину ми вже були біля того кордону нашої країни, за яким розташована Колишня Земля.

Це було сумне, пустельне поле, що збігало вдалечінь, до кістяків будівель, а то й до вцілілих низеньких побудов, що лишилися стояти з війни. До будівель було більше кілометра.

Колись до них прямувала широка втоптана дорога. Поступово дорога звужувалася, по боках були ріденькі кущики — навіть вони не хотіли жити на цій пустці. Дене-де по боках глибочіли воронки, що поопливали.

— Ти мусиш допомогти друзям,— сказав Олександр Митрофанович.

Полкан усміхнувся.

Олександр Митрофанович зняв з рамен важкий рюкзак — Полкан уже тягав такого на тренуваннях.

— Буде важко,— сказав він псові.— Але нести не дуже довго. До тих будинків, а назад порожняком.

Я сам примостив рюкзак, аби Полканові було зручніше. Полкан лизнув мені руку, він зрідка лизав мені руку — вважав нижче власної гідності. Він — дуже гордий пес. Я погладив його, я сказав:

— Дякую, що ти згодився нам допомогти.

— Нумо! — сказав Олександр Митрофанович.

Я взяв дрючок, якого приготував заздалегідь, щоб показати Полканові, куди бігти. Олександр Митрофанович пішов назад.

Тепер багато залежало від мене, від мого вміння точно кидати дрючок. Але ми з Полканом чимало разів тренувались, і тому я точно пожбурив дрючок — далеко й точно, метрів на тридцять.

— Нумо, Полкане!

Полкан замахав хвостом, він радів, що я граюся з ним. Він побіг попереду — точно-точно за прямою, по стежині, що зробилася зовсім вузенькою, поміж великими та малими воронками.

Я дивився йому вслід і в останню мить кинувся на землю.

Вибух вийшов могутній, бо, коли спрацювала міна, від детонації підірвалася вибухівка в рюкзаці на спині мого улюбленого пса. Навколо вибухнуло ще декілька мін. Це було велике досягнення.

Так мені і сказав Олександр Митрофанович, що підійшов до мене, аби поздоровити з успіхом на шляху до досягнення високих ідеалів

людства. Я не чув, у мене йшла кров із вух, і він просто потис мені руку, мов товаришу.

Потім він викликав міліцію, і вони пройшли до місця загибелі мого Полкана й обгородили нову частину дороги тичками.

Тепер до складів зброї, що височіють за мінним полем, стало на п'ятдесят метрів ближче. І в цьому заслуга мого дорогого товариша. Адже диявольські міни, котрі ставили в ту війну, реагують лише на тепло живого тіла.

І ми вже декілька років, як придумали використовувати для цього собак. Собака не лише найкращий друг людини, але він ще й може взяти на спину вантаж вибухівки. І набагато разів збільшує площу розчистки від мін. А на відміну від інших тварин, собака біжить за дрючком, куди його попрохають.

Коли я вертався додому, мені було сумно. Мені не вистачатиме Полкана. Ате як я пишався своїм псом, який був приречений стати їдвом для жорстокого столичника, що обжерся, але загинув за високі ідеали боротьби прогресивного людства!

Я йшов додому і міркував про той дивовижний день, до якого я неодмінно доживу. Того дня ми увійдемо до складів зброї, до складів, де зберігаються танки, снаряди і навіть ракети. І за допомогою цієї зброї наведемо порядок і справедливість на всій Землі. Аби ніколи не гинули більше такі дивовижні дівчата, як Світланка Геворкян, і не доводилось іти на міни нашим чудовим чотириногим друзям. Я втер мимовільну сльозу...

Вдома на мене чекав подарунок — кошик із цуценятами від Дамочки.

Цуценята простягали мені милі писки, вони були такі смішні.

І я почав гратися з ними.